

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-94>

УДК 338.58:65.011

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО ФЕНОМЕНУ ЇХ АДАПТАЦІЇ

ECONOMIC SECURITY OF UKRAINIAN COMPANIES THROUGH THE PRISM OF THE MODERN PHENOMENON OF THEIR ADAPTATION

Халіна Вероніка Юрїївна

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6753-6414>

Колмакова Олена Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0908-5445>

Устіловська Анастасія Сергіївна

доктор філософії з економіки,
Державний університет інфраструктури та технологій
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9297-7614>

Khalina Veronika, Kolmakova Olena

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Ustilovska Anastasiia

State University of Infrastructure and Technologies

В умовах ворожої агресії в бік нашої держави загроза економічній безпеці підприємств стає очевидною, і важливо знаходити способи забезпечення її в умовах невизначеності. Адаптація бізнесу відіграє ключову роль у цьому процесі, і оцінити її можна за допомогою конкретних інструментів, які відновлюють рівновагу в бізнес-системі. У статті розглядаються методи кількісного вимірювання адаптації бізнесу до умов невизначеності як фактора економічної безпеки, а також реальні інструменти, що застосовуються в цьому процесі. В статті представлено взаємозв'язок економічної безпеки та адаптації підприємств до впливів зовнішніх збурюючих факторів. Також розглядається аналіз еволюції поняття «адаптації» крізь призму концепції «BANI-світу». Проаналізовано заходи, які застосовують підприємства для виходу з кризи, які розподілені на розвиваючі та вимушені дії. Розглянута ділова активність підприємств у регіональному розрізі та зміни у рейтингу ділової активності. Виявлено основні інструментів адаптації та збереження позицій українським малим і середнім бізнесом в умовах війни.

Ключові слова: економічна безпека, адаптація, підприємство, феномен, коефіцієнт ділової активності, інструменти адаптації.

In the conditions of enemy aggression towards our state, the threat to the economic security of enterprises becomes obvious, and it is important to find ways to ensure it in conditions of uncertainty. Business adaptation plays a key role in this process and can be assessed using specific tools that rebalance the business system. The article considers methods of quantitative measurement of business adaptation to conditions of uncertainty as a factor of economic security, as well as real tools used in this process. The article presents the relationship between economic security and adaptation of enterprises to the effects of external disturbing factors. The analysis of the evolution of the concept of "adaptation" through the prism of the concept of "BANI-world" is also considered. The measures used by enterprises to get out of the crisis are analyzed, which are divided into developmental and forced actions. The business activity of enterprises in the regional section and changes in the rating of business activity are considered. The main tools of adaptation and preservation of positions of Ukrainian small and medium-sized businesses in the

conditions of war have been identified. Nowadays, with the threat of a full-scale enemy invasion, Ukraine faces challenges such as economic impact, loss of labor, social tensions, threats to life and health, and a general increase in the degree of uncertainty. Events in one part of the world affect decisions in another, and military actions in Ukraine are no exception, they reverberated widely throughout the world. Uncertainty about the future is becoming the norm for everyone in Ukraine, including business owners. The analysis shows that the business quickly adapts to new conditions and can even increase its volume during the war period. However, the deepening of internal problems, new regulatory requirements, tax regulations, demographic changes, shortage of energy resources and their cost, market shifts lead to a deterioration of the business climate, which can lead to the termination of operations of enterprises or their transfer abroad. Therefore, the study of the phenomenon of adaptation of Ukrainian business to complex conditions of uncertainty is extremely relevant and can contribute to forecasting the further development of the economy and entrepreneurship, including its renewal.

Key words: economic security, adaptation, enterprise, phenomenon, coefficient of business activity, tools of adaptation.

Постановка проблеми: Українські підприємства вимушені використовувати всі можливі засоби адаптації в умовах найвищого ступеня екстремальності. У цих надзвичайних обставинах ситуація постійно змінювалася і виявлялася вкрай динамічною. Частково підприємства функціонували в умовах постійних обстрілів та відсутності електроенергії, що вимагало прийняття рішень щодо продовження, припинення або релокації виробничих потужностей з абсолютно непередбачуваними наслідками. Тому аналіз реалій та показників діяльності у кризових умовах через призму адаптації для забезпечення достатнього рівня економічної безпеки залишається нагальною проблемою і залишатиметься такою протягом тривалого періоду після завершення воєнних дій на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, Дослідження адаптації підприємств у різних аспектах було проведено вченими, такими як В. Скурихін, Л. Растрин, А. Суботін, М. Буднік, Л. Донець, Ж. Крисько, Г. Козаченко, Р. Акофф, Ю. Капітанець, С. Мочерний, А. Мельник, Л. Соколова, Ю. Суховерха, М. Сіренко, І. Цисар, С. Ареф'єв, Т. Балановська, О. Гоголя, А. Троян, Д. Кіпа. В попередніх розвідках [1–7] автори досліджували різні підходи до забезпечення економічної безпеки, а також адаптації підприємств у сферах будівництва, державних закупівель та транспарентності, використовуючи клієнтоорієнтованість, інноваційні методи управління персоналом та нові підходи до підприємницької діяльності.

В даному дослідженні автори, спираючись на попередні роботи, зосередили увагу на вивченні економічної безпеки крізь призму феномену адаптації українських підприємств через застосування реальних інструментів та аналізу показників ділової активності як ключового чинника адаптації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фактор адаптації у забезпеченні економічної безпеки має значний вплив на її рівень. Тому важливо вивчати феномен адаптації українського бізнесу до умов воєнного стану, бойових дій і всіх супутніх проблем, які слугують наслідками.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження економічної безпеки крізь призму сучасного феномену адаптації українського бізнесу до нових умов функціонування.

Виклад основного матеріалу. Поняття адаптації еволюціонувало з часом, відображаючи зміни в навколишньому середовищі. У перші десятиліття після Другої світової війни світ був відносно стабільним і передбачуваним. Тому адаптація розглядалася як процес незначних змін, що дозволяють системі упорядкуватися відповідно до зовнішніх впливів. У 1980-х роках світ став більш динамічним і невизначеним. Тому адаптація почала розглядатися як процес перебудови, що дозволяє системі адаптуватися до більш кардинальних змін. У 21 столітті світ став ще більш турбулентним і складним, а точніше, тендітним (в будь-який час система може бути зруйнована і на її місці виникнуть нові), неспокійним (щільність подій настільки висока, що людський мозок не в змозі відслідкувати та оцінити зміни), нелінійним (події, які відбуваються є наслідками або причинами зовсім не тих подій, які прогнозувались) та незбагненим (неможна досягнути і знати все, а також прогнозувати наслідки). Ці ознаки характеризують світ через концепцію «BANI-світу». Тому адаптація стала розглядатися як науково-обґрунтована програма дій, що дозволяє системі успішно функціонувати в умовах постійних змін. Ця еволюція адаптації відображає наступні тенденції: зростання динаміки та невизначеності навколишнього середовища;

зростання складності та багатоваріантності адаптаційних процесів; зростаюча роль науки та технологій у процесі адаптації.

Поняття адаптації є досить широким і діалектично пов'язано з багатьма соціально-економічними сферами. Воно має досить диференційоване значення в різних контекстах. Наприклад, у біології адаптація розглядається як процес пристосування організмів до умов навколишнього середовища. У соціології адаптація розглядається як процес пристосування людей до соціальних умов. У економіці адаптація розглядається як процес пристосування економіки до змін у навколишньому середовищі. Незалежно від контексту, адаптація є важливим процесом, який дозволяє системам вижити та процвітати в умовах невизначеності.

Економічна безпека підприємства, як складна економічна категорія, включає безліч складових і підлягає впливу різноманітних факторів. Адаптація підприємства до змін у зовнішньому середовищі має прямий вплив на його економічну безпеку. Підприємство, яке успішно адаптується до змін, може зберегти свої конкурентні переваги, збільшити доходи, знизити витрати, підвищити свою репутацію, зменшити ризики, що, в свою чергу, призведе до зміцнення його економічної безпеки. Таким чином, адаптація підприємства до змін у зовнішньому середовищі є одним з найважливіших факторів забезпечення його економічної безпеки.

Важливо аналізувати, як саме підприємства адаптуються до швидкісних змін. На основі матеріалів [8–9], заходи, які застосовують підприємства для виходу з кризи, розподілені на розвиваючі (пошук нових клієнтів/каналів продажів – 69,8% підприємств, скорочення витрат – 46,7%, запуск нових напрямів бізнесу – 39,5%, пошук фінансування – 35,9%, антикризове управління – 30,8%, розвиток експорту – 25,1%, залучення нового персоналу – 17,0%, запровадження технологічних інновацій – 13,8%, долучення до кластерів, бізнес-спільнот, асоціацій тощо – 12,9%) та вимушені дії (поставити бізнес на паузу – 18,1%, скорочення персоналу – 16,2%, продаж частки або повністю бізнесу – 7,0%, релокація потужностей – 6,5%). Варто зазначити, що значно більша частка підприємств налаштовані на використання розвиваючих заходів.

Ділова активність підприємств на 10 тис. населення у 2022 р. показує зовсім іншу географію в регіональному розрізі, порівняно

з 2021 роком. Очевидним є перекис даного показника у регіонах віддалених від кордону з агресором (рис. 1).

Внаслідок війни відбулися кардинальні зміни в рейтингу бізнес-привабливості регіонів України. 80% регіонів змінили свої позиції у рейтингу, що свідчить про значний вплив воєнних дій. Найбільшого негативного впливу зазнали Сумська, Миколаївська та Херсонська області. Це пояснюється безпосередньою близькістю до зони бойових дій, що призвело до масового відтоку бізнесу та інвестицій з цих регіонів. Водночас, західні регіони (Тернопільська, Черкаська, Івано-Франківська, Рівненська) покращили бізнес-привабливість. Це пов'язано з релокацією бізнесу із східних та південних регіонів на захід країни через більшу безпеку та створення сприятливих умов розвитку бізнесу.

Київ залишається лідером за абсолютними показниками бізнес-активності, проте його частка знизилася на 1,5%, тоді як частка Львівської області зросла на 4,2%. Це свідчить про посилення конкуренції між регіонами за залучення інвестицій та створення привабливого бізнес-клімату.

До топ-10 увійшли ті регіони, які зуміли адаптуватися до нових викликів, створити максимально сприятливі умови для бізнесу та залучити переселенців і компанії з інших областей. Це дозволило їм підвищити свою бізнес-привабливість та конкурентоспроможність.

Таким чином, війна кардинально трансформувала економічну карту України і призвела до перерозподілу бізнес-активності між регіонами, тобто, значно трансформувала бізнес-ландшафт країни та привабливість окремих регіонів. При цьому, основні причини зміни бізнес-привабливості регіонів України внаслідок війни: регіони, розташовані поблизу зони бойових дій, стали менш привабливими для бізнесу через підвищений ризик для життя та майна; пошкодження інфраструктури внаслідок бойових дій також негативно вплинули на бізнес-привабливість регіонів; війна підвищила загальні ризики для бізнесу, що призвело до зменшення інвестицій та економічної активності.

В довгостроковій перспективі бізнес-привабливість регіонів України буде залежати від наступних факторів: повернення миру та стабілізації ситуації в Україні, що сприятиме відновленню бізнес-активності та притоку інвестицій; відновлення пошкодженої інфраструктури є важливою умовою для від-

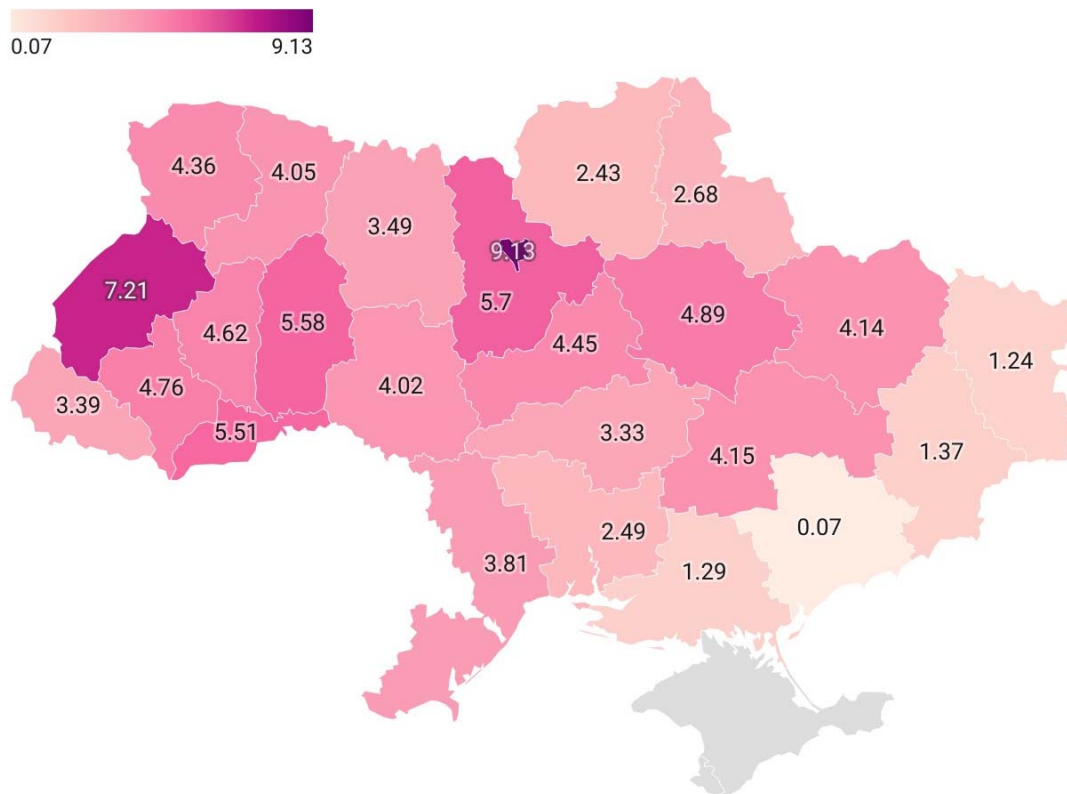

Рис. 1. Ділова активність підприємств на 10 тис. населення у 2022 р.

Джерело: побудовано авторами за допомогою <https://app.datawrapper.de> на основі [8]

новлення бізнесу в регіонах, розташованих поблизу зони бойових дій; зміни у глобальній політиці та економіці (війна в Україні може призвести до зміни глобальних трендів у розвитку бізнесу, що також вплине на бізнес-привабливість окремих регіонів). На зміну бізнес-привабливості регіонів вплинули не лише очевидні чинники, пов'язані безпосередньо з війною, а й низка наслідкових факторів:

- масова внутрішня міграція населення та його інтеграція у нові громади. Це створило додатковий попит на товари та послуги у приймаючих регіонах;

- взаємодія військових адміністрацій та територіальних громад, спрямована на підтримку бізнесу шляхом адаптації місцевих програм та інструментів;

- допомога бізнесу у вирішенні складних питань: логістики, пошуку персоналу, фінансування, партнерів, розвитку експорту тощо.

Щодо використання інструментів адаптації та збереження позицій українським малим і середнім бізнесом в умовах війни, можна виділити такі ключові моменти (рис. 2): унікальні ділові зв'язки, технологічні та бізнес-інновації, швидкість обороту, маркетингові ідеї, бренд «Made in UA». Невелика частка підприємств скористалася державною допо-

могою у вигляді податкових пільг, релокації бізнесу тощо. 33,8% компаній розробили адаптивні стратегії розвитку в нових умовах. Загалом вітчизняний малий та середній бізнес продемонстрував здатність до адаптації та виживання, що дає підстави для позитивного прогнозу щодо його подальшого розвитку.

Отже, в умовах війни бізнес в Україні використовував як власні внутрішні можливості, так і державну підтримку для адаптації, що є підґрунтям для подальшого зростання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає можливість зробити ряд висновків та закласти перспективи подальших досліджень:

1. Зміни у бізнес-ландшафті України дали можливість вперше потрапити до десятки регіонів з найвищою бізнес-привабливістю та діловою активністю підприємств чотирьом регіонам (Івано-Франківська, Тернопільська, Черкаська, Волинська області), а трьом – покинути цей перелік (Запорізька, Одеська та Харківська області). Зрозуміло, що регіони, які покращили свою ділову активність, досягли таких результатів, по-перше, на фоні надзвичайного спаду північно-східних та південних регіонів, а також за рахунок релока-

Рис. 2. Застосування реальних інструментів адаптації бізнесу

Джерело: узагальнено на основі [9]

ції бізнесу з цих регіонів та створення відповідних сприятливих умов для нього.

2. Визначено реальні інструменти адаптації бізнесу, які використовували підприємства після початку повномасштабного вторгнення.

3. Виявлено, що при оцінці змін бізнес-привабливості регіонів, варто враховувати не лише прямий, але й опосередкований вплив широкого спектру чинників – від міграції населення до цілеспрямованої політики органів місцевого самоврядування щодо створення сприятливих умов для розвитку та підтримки

бізнесу. Це дозволить отримати більш повне уявлення про трансформацію економічного ландшафту регіонів в умовах війни. Отже, існує комплекс як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, що гальмують адаптацію бізнесу. Разом з тим, підприємці готові шукати нові ніші та можливості.

4. В подальшому автори планують продовжити дослідження розробкою механізму адаптації, який підприємства зможуть застосовувати відповідно до реальних умов невизначеності з метою зміцнення власної економічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Smachylo V., Khalina V., Kolmakova O., Ustilovska A. Adaptation of Enterprises to Continuous Socio-Economic Changes in a Region. SHS Web of Conferences 67, 06047 (2019) NTI-UkrSURT 2019. URL: <https://cutt.ly/XkcYEVD> (дата звернення: 27.01.2024).
- Халіна В. Ю., Васильєва Т. С. Клієнтоорієнтованість як нова парадигма ведення бізнесу. *Економіка та держава*. 2018. № 9. С. 75–78.
- Халіна В.Ю., Буцький В.О., Крицька К.С. Публічні екозакупівлі: організаційно-економічні засади впровадження та здійснення. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. 2020. № 154. С. 56–60.
- Khalina V., Butskiy V., Ustilovska A. Eсoprocurement in road construction as a tool for sustainable development. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві*. 20 березня 2020 р. Болгарія. Вид-во : ACCESS PRESS, 2020. С. 82–89.
- Халіна В. Ю., Васильєва Т. С. Теоретичні аспекти формування клієнтоорієнтованої стратегії розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/49.pdf (дата звернення: 27.01.2024).
- Халіна В. Ю., Сироватський О. А. Транспарентність діяльності будівельного підприємства як детермінант довіри стейкхолдерів. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. 2020. № 155. С. 74–80.
- Халіна В. Ю. Концептуальний базис адаптивного розвитку екосистем. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій*. 2019. Вип. 46. С. 118–124.
- Війна та регіони України: як змінюється привабливість для підприємців. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/vijna-ta-regioni-ukraini-ak-zminuetsya-privablivist-dla-pidpriemciv> (дата звернення: 27.01.2024).

9. Стан та потреби бізнесу для екологічного післявоєнного відновлення: результати опитування. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-businesses-for-post-recovery-ecological-recovery-survey-results> (дата звернення: 27.01.2024).

REFERENCES:

1. Smachylo V., Khalina V., Kolmakova O., Ustilovska A. (2019). Adaptation of Enterprises to Continuous Socio-Economic Changes in a Region. SHS Web of Conferences 67, 06047. NTI-UkrSURT. URL: <https://cutt.ly/XkcYEVD> (accessed January 27, 2024).
2. Khalina V., Vasileva T. (2018) Kliientoorientovanist yak nova paradyhma vedennia biznesu [Customer orientation as a new paradigm of doing business]. *Economy and state*, no. 9, pp. 75–78.
3. Khalina V., Butskiy V., Krytska K. (2020). Publichni ekozakupivli: orhanizatsiino-ekonomichni zasady vprovadzhennia ta zdiisnennia [Public eco-procurement: organizational and economic principles of implementation and implementation]. *Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovykh prats*, no. 154, pp. 56–60.
4. Khalina V., Butskiy V., Ustilovska A. (2020). Ecoprocurement in road construction as a tool for sustainable development. *Suchasni problemy rozvytku prava ta ekonomiky v innovatsiinomu suspilstvi*. 20 bereznia 2020 r. Bolhariia. Vyd-vo: ACCESS PRESS. pp. 82-89.
5. Khalina V., Vasyliieva T. (2019). Teoretychni aspekty formuvannia kliientoorientovanoi stratehii rozvytku pidpriemstva [Theoretical aspects of forming a client-oriented strategy for enterprise development]. *Efektivna ekonomika*, no. 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/49.pdf (accessed January 27, 2024).
6. Khalina V., Syrovatskyi O. (2020). Transparentnist diialnoisti budivelnoho pidpriemstva yak determinant doviry steikholderiv [Transparency of construction enterprise activity as a determinant of stakeholder trust]. *Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovykh prats*, no. 155, pp. 74–80.
7. Khalina V. (2019) Kontseptualnyi bazys adaptivnoho rozvytku ekosystem [Conceptual basis of adaptive development of ecosystems]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho universytetu infrastruktury ta tekhnologii*. Vyp. 46, pp. 118–124.
8. Viina ta rehiony Ukrainy: yak zminuietsia pryvablyvist dlia pidpriemstiv [War and the regions of Ukraine: how attractiveness for entrepreneurs is changing]. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/vijna-ta-regioni-ukraini-ak-zminuetsa-privablivist-dla-pidpriemciv> (accessed January 27, 2024).
9. Stan ta potreby biznesu dlia ekolohichnoho pisliavoiennoho vidnovlennia: rezultaty opytuvannia [The state and needs of business for environmental post-war recovery: survey results]. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-businesses-for-post-recovery-ecological-recovery-survey-results> (accessed January 27, 2024).